

KARL POPPERNING ILMIY BILISH MANTIG'I VA YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOY BILISHNING O'ZIGA XOSLIGI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7649191>

ELSEVIER

Sherboev Muxriddin Azimmurod o'g'li

Toshkent davlat stomatologiya instituti
ijtimoiy fanlar bioetika kursi bilan kafedrası assistenti,
O'zbekiston, Toshkent. Elektron pochta: msherboboev@bk.ru

Abstract: Bugungi kun ijtimoiy jarayonlarini yanada samarali va ko'lamdor bo'lishini ta'minlash maqsadida falsafiy me'rosni amaliy hayotga tadbıq qilish hamda yangi ijtimoiy foydali g'oyalarni tadbıq qilish lozim. Jumladan Popper ijodini o'rganarkanmiz ayni bizning jamiyatimiz taraqqiyoti uchun ham muhim bo'lgan va yangi O'zbekistonni barpo qilishda kamarbasta bo'ladigan g'oyalarni olishimiz hamda amaliyotga tadbıq qilishimiz lozim. Ushbu maqolada Popper g'oyalarning ijtimoiy ahamiyati tadbıq qilish masalasi yoritilgan.

Keywords: bilish, jamiyat, davlat, taraqqiyot, hurfikrlik, erkinlik, ochiq jamiyat, demokratiya, xususiy mulk.

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 16-02-2023

Accepted: 17-02-2023

Published: 22-02-2023

Abstract: Для того чтобы сегодняшние социальные процессы были более эффективными и масштабными, необходимо применять философское наследие к практической жизни и применять новые общественно полезные идеи. Среди прочего, изучая творчество Поппера, мы должны брать и претворять в жизнь те идеи, которые важны для развития нашего общества и будут полезны в строительстве нового Узбекистана. В данной статье освещается социальная значимость идей Поппера.

Keywords: знание, общество, государство, развитие, либерализм, свобода, открытое общество, демократия, частная собственность

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 16-02-2023

Accepted: 17-02-2023

Published: 22-02-2023

Abstract: In order to ensure that today's social processes are more effective and large-scale, it is necessary to apply the philosophical heritage to practical life and apply new socially useful ideas. Among other things, while studying Popper's work, we should take and put into practice the ideas that are important for the development of our society and will be useful in building a new Uzbekistan. This article covers the social significance of Popper's ideas.

Keywords: knowledge, society, state, development, liberalism, freedom, open society, democracy, private property.

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 16-02-2023

Accepted: 17-02-2023

Published: 22-02-2023

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarda ijtimoiy bilishning oldida turgan asosiy yo'nalish «Yangi, demokratik jamiyatni barpo yetish, kelajak poydevorini qurish» kabi maqsatlarni tashkil qilsa, uni amalga oshirish uchun yesa «hech shubhasiz, har birimizdan qat'iyatli va omilkor bo'lishni, yangicha fikr yuritish, yangicha ishlashni talab qiladi»[1.8]. Buning uchun esa har bir fuqaroning salohiyatini inobarga olgan holda yo'naltirish hamda insonning imkoniyatlaridan unumli foydalanish lozim. Insonning imkoniyatlaridan foydalanish esa individualizmni talab qiladi. Popper ijtimoiy taraqqiyot borasida fikr bildirarkan

o'z taraqqiyot modelini gumanizm bilan ifodalaydi. Gumanizmning asosida esa individualizm va egolitarizm g'oyasi yotadi. Albatta ijtimoiy taraqqiyotning zamirida alturizmning ham o'zni katta shu sababli ham Popper individualizimi alturizmni inkor etmaydi. Shu sababli ham Popper juda ko'plab faylasuflar ijodiga tanqidiy munosabat bildiradi hamda o'z g'oyalaridagi tuzilma sifatida Afina demokratiyasini misol qiladi. Chunki unda insonparvarlik xususiyatlari mavjud bo'lgan deb biladi.

Davlat taraqqiyoti uchun inson kamoloti eng asosiy omil hisoblanadi. «Qadimgi yunon faylasufi Suqrotning «O'zgalarni o'zgartirmoqchi bo'lgan inson, avvalo, o'zini o'zgartirishi lozim. Buning uchun esa, aniq maqsad, tolmas iroda va doimiy izlanish kerak», degan hikmatli iborasi bu borada hammamiz uchun asosiy mezon bo'lishi zarur»[1.8]. Popperring falsafasi Suqrotning qarashlariga asoslanadi shu bois ham qarashlarida ayniqlik ko'p kuzatiladi. Popperring antikumilyativ qarashlari insonni har doim izlanishga to'xtamaslikka undaydi. Bundan tashqari tanqidiylik ijtimoiy taraqqiyotning mezoni sifatida ikkala faylasufda ham birday namoyon bo'ladi. Suqrot va Popper qarashlaridagi yana bir o'xshashlik bu insonning davlatda tom manoda yerkin faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega yekanligidir. Popperdagi yuqorida sanab o'tilgan g'olar Mamlakatimiz rivojlanishning yangi davrida amalga oshiriladigan islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lgan - yerkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va inson qadrini yuksaltirish orqali xalqparvar davlat barpo yetish g'oyasiga hamohang va bu yo'nalishni amaliyotda joriy qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Mamlakatimiz rahbari ushbu yo'nalishdagi maqsadlarni amalga oshirishda «avvalo, xususiy mulkning huquq va kafolatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlash, barcha turdagi to'sqinlik va cheklanishlarni bartaraf yetishni»[1.136] ta'minlash lozimligini ta'kidladi. Bu borada qilingan ishlar ham talaygina bo'lib buni yanada kuchaytirish maqsadida xususiy mulkchilik bo'yicha mexanizmni kuchaytirish lozim. Popper go'yalaridagi yana bir muhim jihat bu xususiy mulk davlat tomonidan himoya qilinishi va natijada ijtimoiy taraqqiyotga asos bo'lishidir. Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarda iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqlarini himoya qilish va uning rolini oshirish hamda kichik biznesga imkoniyat berish davr talabiga aylanib bormoqda.

Demokratik jamiyat barpo etishga yana bir muhim jihatlardan biri bu hurfikrlikdir. Ayni shu so'z zamirida jamiyat taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan erkin insoniy mano mujassamdir. Bugun davlatda so'z erkinligi, fikr erkinligi huquqiy asosga yega bo'lib Konstitutsiyamizning 29- moddasida «Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod yerkinligi huquqiga yega. Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi

qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir.

Fikr yuritish va uni ifodalash yerkinligi faqat davlat siri va boshqa sirlarga taalluqli bo'lgan taqdirdagina qonun bilan cheklanishi mumkin»[2] deb belgilab qo'yilgan. Ammo hurfikrlikning vujudga kelishi inson tafakkuri bilan uzviy bog'liq ijtimoiy jarayondir. Karl Popper qarashlarida ayni hurfikrlikning mohiyati ochib berilgan. Jumladan, u shunday yozadi: «Hurfikrlik- bu to'g'ri aqliy tafakkurdir». Shu sababli ham Popper Demokratik davlat deganda, eng avvalo aql ustuvor bo'lgan, barcha o'zgarishlar fuqarolar tomonidan aql mushohadasi orqali anglanadigan davlatni nazarda tutadi. Aql ustuvorligi tushunchasi mantiqiy tafakkur yuritish qobiliyati bilan ifodalanadi. Popper qarashlari mantiqiy pozitivizm vakili sifatida mantiqqa asoslanishi tabiiy holat edi. Poppening mantiqiy tafakkuri uchun qurol bu tanqid hisoblanadi. Har bir insonda tanqidiy tafakkur rivojlansa bu albatta davlatda hurfikrlikni keltirib chiqaradi. Popper fikricha davlat va fuqarolar o'rtasida bo'ladigan munosabatlarda tafakkur ya'ni aqliy bilish birlamchidir. Popper intuitsiyani tan olmaydi. Bu bilish turini aql chegasiga mos kelmaganligi sababli ham davlat hayotiga tadbiiq qilishni maqul ko'rmaydi. Arastu va Aflotun qarashlarida shu kabi g'oyalarga qarshi fikrlar bo'lganligi sababli Popper ular ijodini tanqid qiladi. Ayni Arastu qarashlarida intuitiv bilimlarning o'rni birlamchi bo'lsa, Aflotunda yesa davlat adolat mezonini yedi. Bu qarashlar Poppening adolat mezonlariga mos kelmadi ya'ni, ochiq jamiyatni cheklaydigan omil yedi. Aflotunning kollektivizmini Popper totalitarizm deb nomlaydi. Uning fikricha alturizm va gumanizm kollektivizmdan yoki totalitarizmdan kelib chiqmaydi aksincha, individualizmga borib taqaladi. Bu holatda insonga o'z imkoniyatlarini yerkin namoyon qilishi uchun sharoit yaratiladi. Davlatchilikning kollektivizm shakli xalq ommasining loqaydligiga olib keladi, bunda hurfikrlilik an'analari yo'qolib boradi, buyuk shaxslarga sig'inish kuchayadi.

Poppening demokratiya haqidagi qarashlari «Ochiq jamiyat va uning dushmanlari» deb nomlangan asarlarida bayon qilingan. «Ochiq jamiyat» deganda u yerkin demokratik huquqiy davlatni tushungan. Bunda jamiyat individuallik tamoyillariga asoslanadi. Shu kabi g'oyalari asosida Popper Aflotun kollektivizmini individ xususiyatlarini yo'q qilishda ayblaganini ko'rishimiz mumkin. Popper g'oyalari ijtimoiylikni yoki inson hayoti uchun uning atrofida qilarni, jumladan jamiyatning ta'sirini inkor qilmaydi. U shaxsning kamol topishini avvalo jamiyatga xususan, oilaga, do'stu brodarlarga va atrof muhitga ham bog'laydi. Tashqaridan qaraganda Popper qarashlari ijtimoiylikni inkor qilgan bo'lib ko'rinadi. Ammo, mohiyatan yondoshilsa albatta uning individualizmi ijtimoiy munosabatlarni inkor qilmaganligi ayon bo'ladi. Shaxs kamoloti ijtimoiy

va tabiiy atrof muhit mahsuli yekanligini ta'kidlab Popper misol tariqasida Betxovenni keltiradi. «U mashhur musiqashunos bo'lgan, lekin garang bo'lgan. Uni mashhur bo'lishiga oilasi, tabiiy iqtidori, jamiyatdagi ahvoli hamda musiqiy ma'lumoti katta ta'sir ko'rsatgan»[3.689]. Popperring bu g'oyalarida individning shaxs darajasiga ko'tarilishi uchun lozim bo'lgan faktorlar masalasi namoyon bo'ladi. Popperring ratsionalizmi ijtimoiy munosabatlar nuqtai nazaridan qaralsa albatta kelishuvni, ijtimoiy aloqalarning kuchayishiga olib keladi.

Popper ratsionalizmni umumiy tushuncha sifatida qo'llaydi. Avvalo u intellektual faoliyatda qo'llanilmaydi, balki kuzatish va tajribalarda ham namoyon bo'ladi. Ikkinchidan esa Popper biror bir muammoni hal qilishda tuyg'u va hissiyotga yemas, balki aniq tafakkurga, aqlga murojaat qilish aqliy bilish orqali yechishni nazarda tutadi. Ijtimoiy taraqqiyot vatan ravnaqi esa bizdan aqlni, har qanday muammolarni aql bilan hal qilishni talab qiladi. Yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek: «Bugun zamon o'zgarimoqda, uning talabi, oldimizga qo'yayotgan vazifalari tobora ortib bormoqda. Mana shunday murakkab sharoitda «Sen - menga tegma, men - senga tegmayman» degan kayfiyat bilan ishlashning vaqti o'tdi. Biz «vaziyat yomon, vaziyat og'ir» deb bahona qidirishga o'rganib qolganmiz. Lekin shu vaziyatni kim o'zgartiradi, kim izga soladi, degan savolni, keling, o'zimizga beraylik. Vaziyatni o'zimiz, o'z aql-zakovatimiz, mehnatimiz bilan o'zgartirmasak, hech kim chetdan kelib bu ishni biz uchun qilib bermaydi»[4]. Shunday ekan taraqqiyotga birga aqliy mushohada va tinimsiz mehnatimiz asosida yerishishimiz lozim.

Ratsionalizmni Popper ijtimoiy munosabatlar misolida ham tushuntirishga urinadi. U shunday yozadi: «Men adashishim ham mumkin, u ham xato qilishi mumkin, lekin birgalikda biz haqiqatga yaqinlashamiz». Bu g'oya zamirida insonlar o'rtasidagi tobora uzilib borayotgan rishtalarni aqliy mushohada yordamida tushunish va vaziyatni ijobiy tomonga o'zgartirishimiz mumkin bo'lgan g'oya yashiringan. Darhaqiqat, inson o'zi xatkor uni to'g'ri tushunish hayotdagi qanchadan qancha streslarni ketkizadi. Farobiy goyalarida mavjud bo'lgan insondagi ehtiyojlar jamiyatni tashkil topishiga sabab bo'lgani singari, Popperda ham insondagi xatkorlik uni boshqalar bilan birlashishga undaydi. Bu esa, milliy qadriyatlarimizga singib ketgan «Birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar» mazmunidagi maqolga mos keladi. Bugun bizning bu g'oyaga har doimgidan ham ehtiyojimiz ko'proq.

K.Popperring tanqidiy ratsionalizmi zamirida bilish va uning o'sishi nazariyasi yotadi. Biroq, u nafaqat ilmiy haqiqatni izlashga, balki insoniyat jamiyatining boshqa har qanday sohasiga ham tegishlidir. «Ratsional tanqidiy munozara mexanizmi chinakam ochiq jamiyat, ya'ni liberal jamiyat mavjudligi haqida gapirishga imkon beradi»[5.27-36]. K.Popperring fikricha, bilish bu

taraqqiyotining asosiy sharti va barcha mavjud an'analarni muhokama qilish, ularning shart-sharoitlari, imkoniyatlarini anglash, muayyan muammoli vaziyatda salbiy va ijobiy tomonlarni aniqlash, o'zaro almashish va o'zaro solishtirishning tanqidiy muhokama jarayonida oqilona prinsiplarning mavjudligidir. Popper tavsiya qilgan ushbu mantiqiy tizim orqali mavjud ananalarni mushohada qilamiz, har qanday eskilik sarqitiga ko'r ko'rona ergashib ketavermaymiz. Axir inson tafakkur orqali to'g'ri yo'l tanlaydi, muammolarni yechadi hamda sababiyat olamida o'z borlig'ini namoyon qiladi. Tafakkur orqali tanqidiy tahlil esa bugun xalq va davlat o'rtasidagi munosabatlarni gumanistik ruhda kechishini ta'minlamoqda. Ayniqsa bu davlat xizmatchilariga ta'luqlidir. Yurtboshimiz tomonidan yangi O'zbekistonni parpo yetish yo'lida: «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbarni - bu Bosh vazir yoki uning o'rinbosarlari bo'ladimi, hukumat a'zosi yoki hududlar hokimi bo'ladimi, ular faoliyatining kundalik qoidasi bo'lib qolishi kerak»[4] degan fikrning ilgari surilishining o'ziyoq, tanqidiy tahlilning qimmatli g'oya yekanligini ko'rsatadi. Ommoviy axborot vositalari tomonidan tashkil qilinayotgan tanqidiy ko'rsatuv yoki maqolalarning natijasida jamiyatda ko'plab mummolarni hal bo'layotganini ko'rib guvohi bo'lmoqdamiz. Albatta, tanqid taraqqiyotga xizmat qilishi, ezgulikka xizmat qilishi hamda eng avvalo inson manfaatlariga xizmat qilishi lozim. Chunki, yurtimizda olib borilayotgan islohotlar zamirida «Inson manfaatlari hamma narsadan ustun» deb atalgan g'oyani bosqichma-bosqich hayotga tatbiq etish yotadi.

K.Popperning gnoseologik qarashlari falsafiy dunyoqarashning umumiy tizimini tashkil qiladi va boshqa nazariy tuzilmalarga asos sifatida xizmat qiladi. V.A.Lektorskiy o'z fikrlarida Popperning sosiologik qarashlari «Ilmiy tadqiqotlar mantig'i» asarida berilgan gnoseologik yondashuvining davomi yekanligi ochib berilgan. «Popperning gnoseologiyasi, uning fan falsafasi va ijtimoiy falsafasi, jumladan, siyosiy falsafasi o'rtasida chuqur bog'liqlik mavjud. Bu uning ijtimoiy falsafasini epistemologiyada ishlab chiqilgan g'oyalarning shunchaki qo'llanilishi sifatida taqdim etishi emas edi. Popperning fan falsafasiga uning ijtimoiy-siyosiy ideallarining ifodasi sifatida qarash ham emas. Popper falsafasining ikkala asosiy qismi ham bir ildizdan o'sib, bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lishini tushunish to'g'riroq. Bu umumiy ildiz ratsionallik tushunchasidir»[6.36]. Popperning ratsionalizmida yana bir xususiyat shunda ediki, u qo'rquv, muhabbat, nafrat, erkinlikni inson ruhining turli holatlari deb tushuntiradi. U falsafiy mushohada yuritishning faqat tafakkuriy tomonini ko'radi. U shu qarashlari orqali falsafani fanlar safiga qo'shadi hamda aqliy mushohada orqali hurfikirlikka undaydi. Faylasuf o'z asarlaridan birini «Barcha insonlar faylasufdir» deb nomlaydi va fikrida davom etib har qanday inson shu borliqda yasharkan mushohada qilishi,

fikr yuritishini ta'kidlab ayni shu fikrlarni jonlantirish orqali hurfikirlikka erishish mumkin deydi. Bugun jamiyatimizda bir qator fanlarga, raqamlashtirish sohalariga e'tibor kuchaymoqda bu ijobiy holat albatta. Ammo, insonlarni mushohada yuritishi uchun yangi bunyodkor g'oyalarni shakllantirish uchun asos bo'luvchi fanlarni ham chetda qoldirmaslik lozim. Pozitivizm falsafasi vakillari tomonidan falsafani fanlar safidan chiqarilishiga qarshi o'z g'oyalari bilan chiqqan Popper Falsafiy mushohada ilmiy bilish jarayonida naqadar muhim ekanligini ko'rsatdi. Bu esa g'arb falsafasi taraqqiyotida jamiyat hayotida o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilishda ijtimoiy bilish masalasi muhim hisoblanadi. Popperring ijtimoiy bilish masalasiga oid qarashlari ham har bir mamlakat taraqqiyoti uchun muhim bir manba'dir. «Ijtimoiy bilish masalasida ikki jihatga yondoshiladi: birinchidan, har qanday bilish jamiyatda paydo bo'ladi, shakllanadi va ma'naviy- madaniy asoslarga tayanadi. Shu sababli ham bilish mantig'i bo'yicha har qanday bilish ijtimoiydir, u insonning odamlar orasidagi faoliyati bilan bog'liq, degan ma'noni kelib chiqadi; ikkinchidan, Ijtimoiy bilish inson faoliyati shakllaridan biridir, ya'ni jamiyatni, ijtimoiy jarayon va hodisalarni bilishdir»[7.190]. Ijtimoiy bilish masalasida Popper qarashlarini keltirar ekanmiz udagi ilgari surilgan g'oyalar amaliy ahamiyatga ega ekanligi bilan xarakterlidir.

Umuman olganda K.Popperring ko'pgina fikrlari ancha bahsli va murakkabdir. Biroq, demokratik tamoyillarga amal qiladigan jamiyatda bu g'oyalardan foydalanish ayni muddaodir. Kuchli, adolatparvar jamiyat qurish uchun esa Popper demokratik davlatni tavsiya qiladi. Negaki, davlat jamiyat barqarorligi, millat osoyishtaligi va iqtisodiy taraqqiyotining bosh islohotchisidir.

Karl Popperring ochiq jamiyatni zarurligi haqidagi fikrlaridan foydalanish zarar qilmaydi. Uning qarashlaridan foydali jihatlari olinib jamiyat va davlat tarraqiyoti yo'lida safarbar qilish maqsadga muvofiqdir. Ammo, Bunday ochiq jamiyatning ma'naviyati ham boy bo'lishi lozim. Inson insonga, jamiyatga, tabiatga, borliqqa, hayotga bo'lgan muhabbati mavhum bo'lmasdan, hayotiy, jo'shqin quvvatga aylanishi lozim. Muhabbat bilan nurlangan insoniy munosabatlar individlardan iborat bo'lgan mavhum jamiyatni tom ma'nodagi insoniy jamiyatga aylantiradi. Bunday jamiyatda insonlar bir-biriga begona bo'lmaydi, hayotning haqiqati ochiladi[8.90].

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, tarixda juda ko'plab olim va faylasuflar yashab o'tgan. Ularning ilmiy me'rosidan unumli foydalanish va taraqqiyotga erishish har qanday davlat va jamiyat uchun asosiy yo'nalish bo'lishi lozim. Jumladan, «Yangi O'zbekistonni barpo etish - bu shunchaki xohish- istak, subektiv hodisa emas, balki tub tarixiy asoslarga ega bo'lgan, mamlakatimizdagi mavjud siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy vaziyatning o'zi taqozo etayotgan, xalqimizning asriy orzu-intilishlariga mos, uning milliy

manfaatlariga to'la javob beradigan obektiv zaruratdir»[1.3]. Shunday ekan, «Biz bu yo'lda islohotlarimizning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan jamiyatimiz a'zolarining bilim va salohiyati, kuch va imkoniyatlarini, butun azm-u shijoatimizni ishga solishimiz lozim. Shundagina mamlakatimiz xalqimiz orzu qilgan, jahon maydonida kuchli salohiyat, munosib obro'-e'tiborga ega bo'lgan, har tomonlama obod va farovon davlatga aylanadi»[1.3]. Shu kabi taraqqiyot yo'limizda ongli ravishda ishtirokchisi bo'lish va barcha sohalardagi islohotlarga labbay deb javob berib o'z imkoniyati darajasida ishtirok etish har birimizning burchimizga aylanmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2022. – 8 bet.
2. <https://lex.uz/docs/-20596?ONDATE=09.02.2021%2001>
3. Nazarov Q. va hammualliflar. G'arb falsafasi. “Sharq” Toshkent. 2004-y. 689-bet.
4. Mirziyoev Sh.M. “Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning yeng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan” Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi 2018-yil 25-iyul.
5. Qarang: Lektorskiy V.A. «Ratsionalnost, krititsizm i printsipy liberalizma (vzaimosvya sotsialnoy filosofii i yepistemologii Poppera)//Voprosy filosofii». 1995. № 10. S. 27- 36.
6. N.S. Avtonomova. «Rassudok, razum, ratsionalnost». M., 1988. S-36.
7. Nazarov Q. Bilish falsafasi (Gnoseologiya). “Universitet” nashriyoti Toshkent. - 2005-y. 190-bet.
8. Muxriddin Azimmurod Ogli Sherboboev. “CRITICAL RATIONALISM AS A METHODOLOGICAL MEANS OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE” Academic research in educational sciences, vol. 2, no. 8, 2021, pp. 89-97. doi:10.24412/2181-1385-2021-8-89-97